

DİVAN ŞİİRİNDE AT VE ŞİİRLERDE İŞLENİŞİ

Bülent KAYA

Ahmet Yesevi Üniversitesi, bulentk24@gmail.com

Özet

Türklerin hayatında en önemli varlıklardan biri attır. Türk kültür ve medeniyetinin şekillenmesindeki rolü itibarıyla önemli bir öge olan at, hak ettiği değeri edebiyat sahasında da bulmuştur. Bu bağlamda Türk edebiyatının birçok eserinde ve pek çok edebî türde attan söz edilmiştir. Nitekim Divan edebiyatı/ şiiri geleneği içerisinde azımsanamayacak ölçüde ata ve atla ilgili pek çok sosyal, kültürel ögeye yer verilmiş, atla ilgili çok sayıda benzetme kullanılmıştır. Divan şiiri estetiği açısından düşünüldüğünde atla ilgili çok sayıda metafor (mecaz) oluşmuştur. Bu çalışmada, atın Divan şiiri geleneğindeki izdüşümleri ana hatlarıyla belirlenerek şiirlerde işleniş öne çıkan bazı yönleriyle tespit edilip yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: At, Divan Şiiri, At Metaforu, Atlı Kültür.

HORSE IN DIVAN POETRY AND CONDUCT IN POEMS

Abstract

One of the most important assets in the life of the Turks is the horse. The horse, an important element in terms of its role in the shaping of Turkish culture and civilization, has also been appreciated in the literary scene that it deserves. In this regard, he is mentioned in many works of Turkish literature and in many literary genres. Within the tradition of Divan poetry, the horse and many social, cultural elements regarding the horse have been included to the extent that cannot be underestimated and a number of similes related to the horse have been used. Considering the Divan poetry aesthetics, there were many metaphors about the horse. In this study, the projection of the divan poetry tradition in the work was determined by outline and the process of poetry as a motif was identified and interpreted in some prominent directions.

Key Words: Horse, Divan Poetry, Horse Metaphor, Horse Culture.

1. GİRİŞ

Teknolojinin henüz gelişmediği ilk devirlerden bu yana Türklerin hayatında da önemli bir işlevi olan at, medeniyet ve kültürün dünyaya yayılması noktasında da taşıyıcılık vasfı üstlenmiştir. Türk kültürünün ve medeniyetinin yaygınlaşması noktasında atlı medeniyet kültürünün önemli bir görevi olmuştur. Dolayısıyla birçok millette olduğu gibi Türklerin hayatındaki en önemli öğelerden biri attır. Ulaşım imkânlarının kısıtlı olduğu eski devirlerde atın önemi her zaman fazla ve belirgin olmuştur. Savaşların ve yolculukların vazgeçilmez aracı olan at, kültür ve sanat içerisinde de hak ettiği değeri bulmuştur. Türk kültürünün, sanatının ve edebiyatının anlaşılmasının, atın ve atlı medeniyet kültürünün iyi bilinmesini de gerektirdiği kanaatindeyiz.

“At murattır” ifadesi gibi örneklerden anlaşıldığı üzere, Türklerde ata karşı sevgi, güven duyulmuş ve onunla bazı bakımlardan manevi bağlar kurulmuştur. Halk dilinde, halk şairinde, köylüde, şehirlide, büyükte ve küçükte at, her zaman mümtaz yerini korumuştur. Bu derin sevginin ve eşsiz ilginin bağları çok eskilere gitmektedir. Türk, at ve kahramanlık kelimelerinin birbirini tamamlamaları sadece bugünün ya da yakın tarihin anlayışı değildir. Bu, Türklerin çok eski çağlardaki yaşayışlarına kadar uzanmaktadır (Türker 1971: 5). Türklerle ilgili birçok efsane, destan ve

hikâyede at, sahibinin en yakın arkadaşı, zafer ortağı ve en değerli varlığı olarak nitelenir. Savaşta faydaları dolayısıyla da kuvvet ve kudret sembolüdür. Ayrıca at sürüleri zenginliğin ifadesidir (Çoruhlu 1999: 156).

Türkler arasında tarihsel süreçte atla ilgili çeşitli inançlar da oluşmuştur. At cini, atın efendisi gibi totem ve mitler ortaya çıkararak mitoloji ve sanata da aksetmiştir (Esin 2004: 259-260). Türklerde; atın topuğundaki kılların dikiş yüzüğüne sığacak kadar az olması, kulaklarının makas gibi çatallı ve tüysüz olması, gözlerinin fincan gibi büyük olması ve gözdeki beyazının karasından çok olması, yelesinin sağ tarafa devrilmiş olması ve alnında kıvrıkcık tüylerden oluşan bir nişan bulunması gibi inançlar oluşmuştur (Demirbilek 1993: 198).

Türklerin mensubu bulunduğu İslâm dini içerisinde ise at, şerefli bir varlık olarak kabul edilir. Atın güzelliği ve gerekliliğinin Kur'an-ı Kerim'de geçmesi ve övülmesi, İslâm toplulukları içerisinde ata gösterilen saygıyı ve önemi artırmıştır (Karaca 1998: 24).

İslâm dininde yukarıda işaret edildiği şekilde önemli bir unsur olan at, Türk edebiyatında da geniş şekilde söz konusu edilmiştir. Bu bağlamda birçok önemli eserde ata ve at kültürüne geniş ölçüde yer verildiği görülecektir. Divanu Lugâti't-Türk'te atların da tıpkı insanlar gibi akıl ve anlayış gibi özelliklere sahip ve Türklerin en büyük yardımcısı olduğuna değinilir. Bu eserde atlı savaş tasvirlerine geniş yer verilir. Eserde verilen "Türk ordusu atlandı" örneğindeki 'atlanmak' mastarı ordunun bütününe kapsamaktadır. Savaşının en büyük desteği hep at olmuştur (Çınar 1995: 148-149). Divan edebiyatı dışında Modern Türk edebiyatında da zaman zaman şair ve ediplerin attan bahsettikleri ve eserlerinde yer verdikleri görülür. Konuyla ilgili müstakil bir eser olarak Necip Fazıl Kısakürek'in "Ata Senfoni" isimli eseri önemlidir. Ata Senfoni (Kısasürek 2008)'de atın dünya ve Türk medeniyeti içerisindeki önemine değinilerek kutsal özellikleri ön plana çıkarılmış ve taşıyıcılık vasıflarından bahsedilmiştir

Türk kültüründe ve edebiyatında büyük önem atfedilen ata, Arap ve Fars edebiyatında da yer verilmiştir. Fars edebiyatının önemli kaynaklarından Firdevsî'nin Şehnâme'sinde Rüstem ve atı Raş'a zaman zaman değinilmiştir. Arap edebiyatında "yedi askı" (muallaka) şiirlerinde İmrü'l-Kays, Züheyr b. Ebî Sulmâ, Lebîd gibi şairler tarafından yapılmış at tasvirleri vardır (Şen 1987: 35-45).

Yukarıda işaret edildiği üzere, Türk kültüründe önemli bir öge olan at, Divan şiirinde de yansıma bulmuştur. Bahsi geçen şiir geleneğinde, dört ayaklı hayvanlar arasında at, şiirlerde fazlasıyla yer bulmuştur. At, divan şiirinde çok farklı şekillerde karşımıza çıkar. Her şeyden önce at ile ilgili "rahşiyye" adı verilen müstakil bir edebî tür oluşmuştur. Başta Nef'î (K. 17, K. 18, K. 45) olmak üzere; Ahmed Paşa (K. 41), Tâcizâde Cafer Çelebi (Hevesnâme, B. 3298-3317), Kütahyalı Rahimî (G. 210, G. 235), Azmizâde Halefî (K. 15), Şeyh Gâlib (Hüs ü Aşk, B.1480-1502) gibi birçok şairin rahşiyyeleri vardır (Kaya 2008: 333-400). Bunun yanı sıra devlet kademesindeki önemli şahsiyetlerden at istemek maksadıyla yazılan manzumelerden de söz edilebilir (Kaya 2008).

Rahşiyye pekçok kaynaktan nesip bölümünde atın anlatıldığı, atın adlarını ve vasıflarını konu alan, at için yazılan kaside ve mersiye biçiminde tanımlanmıştır (Bilgin 1995: 276; Devellioğlu 2002: 874; Mermer ve Keskin 2005: 85).

Türün isimlendirilmesi noktasında zaman zaman çoğunlukla kasidelerde hasb-ı hâl türündeki şiirlerin başlıklarında yer alan esbiyye, feresnâme gibi değişik terimler de kullanılmıştır (Kaya 2008: 15).

Orhan Bilgin (Bilgin 1995), rahşiyye türünün Türk edebiyatına özgü olduğunu, Arap ve Fars edebiyatında bu isim altında edebî bir tabir bulunmadığına dikkat çekerek, Arap edebiyatında bu tür şiirlere furûsiyye denildiğini ifade eder:

"...Arap edebiyatında bu tip şiirlere 'fûrusiyye' denir. Binaenaleyh, 'rahşiyye' kelimesi Türkçenin yarattığı bir tabirdir. Burada istidraden bir meseleyi de izah etmem lazım gelir ki, o da şudur: Müracaat ettiğim bütün güvenilir lügatlerde 'rahş' kelimesi, mutlak manada at, daha ziyade kırmızı-beyaz renkte at anlamında kullanılmıştır. Kelimenin aslı Farsça olup, sadece bir lügatte İbranice olabileceği belirtilmiştir. Bu kelime, daha çok İran'ın destan kahramanı Rüstem'in atının adı olarak gerek İran ve gerekse Türk edebiyatlarında sıkça kullanılmıştır (Bilgin 1995: 276)."

Rahşiyye türü yalnızca kaside nesiplerindeki at tasvirleri ve anlatımlarını içermez. Bu tür anlatımlar rahşiyye türünün

temel niteliklerini taşımakla birlikte at konusuna yer veren ve rahşiyye türü içerisinde nitelenebilecek değişik nazım şekilleriyle yazılmış manzumeler de vardır (Kaya 2008: 7).

“Rahşiyye türü, daha doğru bir ifadeyle atı müstakil bir yapı içerisinde anlatan ve tasvir eden manzumeler, küçük hacimli manzumelerin zamanla genişlemesi ve şairlerce işlenerek zenginleşmesi ile ortaya çıkmış, en azından bunlar, türün gelişimini ve estetik açıdan olgunlaşmasını sağlamıştır. Ayrıca erken dönem mesnevilerindeki at tasvirleri de sonraki manzumeler için örnek oluşturmuştur. Rahşiyye türünün başlı başına bir manzumeyi ifade etmesi, kasidelerde veya diğer manzumelerdeki çok kısa olmayan at tasvirlerinin zamanla genişleyerek ayrı bir tür yaratmasının bir sonucudur” (Kaya 2008: 8).

XIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arası taranan divan ve mesneviler neticesinde 18 şaire ait rahşiyye türünde 23 örnek manzume tespit edilmiştir. Tür genellikle kaside nazım şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Tespit edilen rahşiyyelerin 11 tanesi kaside, 5 tanesi mesnevi, 2 tanesi gazel, 5 tanesi de kıta nazım şeklindedir. Genel olarak bakıldığında rahşiyyeleri nesip rahşiyyeleri ve müstakil rahşiyyeler olarak düşünmek mümkündür (Kaya 2008: 10-11).

Divan şiirinde; bergüstvân (at elbisesi), bilân (atın boğazına vurulan gülpeser), cül (çul), duvâl (terki, rikâb), esfâr (yular), fitrâk (terki), gaşiye (at örtüsü), gerdel, ıkâl, inân (dizgin), kecîm (at elbisesi), kemend, kolan, kutâs (at başlığı), licâm (gem), mahmûz, mehâr (at örtüsü), mîh (atın nalının çivisi), na'l (nal), pâlâhenk (kement), pârdüm (kayış), raht (at takımı), rikâb (üzengi), satl (atın su içtiği kap), serec (eyer), sımt (eyer kayışı), sitâm (at başlığı), şikâl (köstek), terki, teng (eyerin parçası), teyelti (eyerin altındaki keçe), yancık (örtü, zirh), yapuk (eyerin altındaki zirh), yemlik (atın yemek yediği yer), zimâm (yular), zîn (eyer) gibi at eşyalarından ve at takımlarından da söz edilir. Bu eşyalardan bazıları şairler tarafından daha çok tercih edilmiştir. Rikâb, inân, fitrâk, kemend, na'l ve zîn gibi eşyalar şiirlerde en sık kullanılmış eşyalardan olup zamanla bunlarla ilgili benzetme ve mazmunlar oluşmuştur (Kaya 2008: 203-244).

Çalışmada, atın Divan şiirinde işleniş ve benzetme unsuru olarak ele alınışı noktasında genel hatlarıyla bir çerçeve çizilmiş, bu çerçeve içerisinde öne çıkan belirgin yönler değerlendirilmiştir. Divan şiirinde kullanılan at isimleri, atın renkleri, özellikleri ve vasıfları ve benzetme unsurları üzerinde durulmuştur. XIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıllar arasındaki şairlerden örnekler seçilmiştir. Seçilen örneklerin benzetmeyi ve konuyu en iyi yansıtan örnekler olmasına dikkat edilmiş, verilen örneklerin nicelik ve niteliğinde de bu hususlar göz önünde bulundurulmuştur.

2. DİVAN ŞİİRİNDE AT İSİMLERİ

Divan şiirinde Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli birçok at ismi ve sıfatı kullanılmıştır: Yügrük (at), kula (at), kısarak, tay (atın yavrusu), ahrec (kır at), aşkar (koyu kırmızı renkli at), cenîbet (yedek at), kütel (yedek at), ciyâd (iyi ve eşkin giden at), devâb (binek hayvanı), eblak/ablak (alaca at), edhem (karayağız at), eşheb (beyaz renkli at), feres (at), harûn (terbiye görmemiş, huysuz at), hayl (at sürüsü, yıldı), hink/hınk/hıng (beyaz, kır at), kûhayl/kûheylân, mâdiyan (kısarak), matiyye (binek hayvanı), mudammer (koşu atı), bârgîr (yük hayvanı, beygir), bedrâm (sert at), esb (at), hargele (huysuz at), küreng (al renkli at), rahş, rehvâr (sarsmadan yürüyen at), semend (çevik ve güzel at), şebdîz (karayağız at), tekâver (koşucu at), tevsen (sert başlı at), yekrân (soyu temiz, sarı ile kırmızı arasındaki at), Aşkar, Burak, Düldül, Gülgûn, Rahş, Refref, Şebdîz (Kaya 2008: 54-99).

Divan şiirinin ilk dönemlerinde Türkçe kökenli at isimleri ve sıfatları daha fazla kullanılırken, Divan şiiri estetiğinin gelişmesi ve kelime kadrosunun genişlemesine paralel olarak, zamanla atla ilgili kullanılan kelime çeşitliliğinde bir artış olmuştur (Kaya 2008).

Divan şiirinde kullanılan at isimlerine bakıldığında, manzumelerde atın rengini öne çıkaran ve benzetme içeren örneklerle karşılaşılma birlikte, kimi yerlerde o atın rengine vurgu yapılmamış olup yalnızca “at” anlamından hareketle kullanılmıştır (Kaya 2008). Örneğin aşağıdaki beyitte “eşheb” isimli atın beyaz rengi ön planda değildir. Beyitte atın çabukluğu ve hızı ön plandadır:

Aluruz eşheb-i çâlâk-ı niyâzi sürerek

Yüsriyâ kismet ise öndül-i meydân-ı kerem (Acar 2001, Yüsrî, K. 3/48)

Aşkar, Burak, Düldül, Gülgün, Raş, Refref ve Şebdîz isimli ve dinî, tarihî, efsanevî şahıslara ait özel atlardan, Divan şiirindeki manzumelerde de sıkça söz edilmiştir.

2.1. Aşkar

Aşkar, bir at ismi olmakla birlikte tarihteki bazı şahsiyetlerin atlarına isim olmuştur. Rüstem, Behrâm, Battal Gazi ve Hz. Hamza gibi mitolojik, tarihî ve efsanevî şahsiyetlerin cins atlarından şiirlerde söz edilmektedir (Kaya 2008: 87-88).

Aşağıdaki örnek beyitte şair, Rüstem'in Aşkar isimli atıyla küheylân cinsi bir atı kıyaslamış ve küheylânı Aşkar'dan üstün tutmuştur:

Rüstemün Aşkar-ı dîv-zâdını kim yâd eyler

Kim görürken bu kadar esb-i küheylân hâlâ (Şengün 2006, Nazîr İbrahim, K. 16/3)

Diğer bir örnek beyitte ise dev cüsseli Aşkar'dan bahsedilmektedir:

Esb-i gülgûnu eylese tasvîr

Bâl açar hem-çü Aşkar-ı dîv-zâd (Kalkışım 1994, Şeyh Gâlib, K. 24/14)

XV. yüzyıl şairlerinden Ahmed-i Dâî'nin Çengnâme aslı eserinde “çeng”in at kuyruğundan yapılmış telleri intak yoluyla konuşturularak onun macerası anlatılmış ve at tasviri çizilmiştir. Bu tasvirlerde at, çeşitli şekillerde nitelenmiştir: kuşları geçebilen, rüzgârla yarış eden, nalından kıvılcımlar çıkan vb. Yaklaşık 70 beyit boyunca anlatılan ve vasıflandırılan atla ilgili tamamen güç ve hız özellikleri üzerinde durulmuştur (Şentürk 2002: 687).

Aşağıda bahsi geçen mesneviden alınan beyitte intak yoluyla çeng'in konuşturulmasının örneği görülmektedir. Beyitte Hz. Hamza'nın Aşkar isimli atıyla Hz. Ali'nin Düldül isimli atına telmih yapılmıştır:

Ben idüm Hamza'nun aşkar-ı perî-zâd

Ali'nün Düldülü meşhûr iden ad (AÇN/1239)

Bir diğer beyitte şair, Behrâm'ın Aşkar isimli atına telmih yaparak, memduhun atını Aşkar'dan üstün tutmuştur:

Olsa bu cilve bu nâz Aşkar-ı Behrâmda ger

Zühre gökden iner olurdu dil-ârâm ana (Akkuş 1993, Nef'î, K. 17/33)

2.2. Burak

Burak, Hz. Peygamber'in Miraç Gecesi'nde göğe yükselirken bindiği atının ismidir. Kelime, “parıldamak, şimşek çakmak” anlamlarına gelen berk kökünden türemiştir. Rengin saf ve parlak olması ve şimşek gibi hızlı hareket etmesi sebebiyle bu adı almıştır. Kaynaklarda Burak; beyaz renkli, süratli ve katırla eşek arasında bir yapıya sahip binek olarak anlatılır (Öz 1992: 417).

Burak, Divan şiirinde dinî bir motif olarak benzetme ve telmihlerle anlatılmıştır. Miraciyye ve miracnâme adı verilen edebî türlerde Burak motifi geniş yer tutar. Bu eserlerde Burak, bazen beyitler bazen de müstakil bölümler hâlinde yer alır. Peygamberimiz'i konu edinen; naat, mevlid, sîret gibi dinî türler; Leylâ ve Mecnûn gibi aşk ve macera ağırlıklı mesnevilerde; kaside ve gazellerde de Burak'ın yer aldığı görülür. Sahip olduğu olağanüstü özelliklere telmih ve teşbihler yapılır. Bunların dışında Burak manzum parçalarda da zikredilmiştir. Şairlerin tasvirlerinde; dudağı la'l,

kulağı yakut, zümrüt ve zebercedden, yelesi müşkten, saçı müşk gibi siyah, etek gibi uzun, gözü Zühre-sıfat, parlak, berrak, nergis gibi süzgün olarak anlatılır. Başı la'lden, alnı kırmızı yakuttan olup karnı sarı, göğsü ak renklidir. Kanatları kızıl yakuttan, ayağı zümrütten, tırnağı inciden, örtüsü ise gümüştedir. Parlaklığı şimşek gibi yeri göğü aydınlattır. İtaatkâr ve yumuşak huyludur (Uzun 1992: 417-418).

Aşağıdaki örnek beyitte olduğu gibi Burak, sevgilinin atıyla eşdeğer görülür:

Kâkül-i pîç ü tâbla sayd-ı gazâl-i kudsi kıl

Rahş-ı Burâk-ı nâzum vâdi-i terk-i nâza vir (Külahlıoğlu 1997, Kadri, G. 31/2)

Kasidelerde memduhun bindiği at Burak gibi heybetlidir:

Bugün ol seh-süvâr-ı fâris-i meydân-ı devletdür

Burâk-ı rahş-ı himmet birle aldı şimdi meydânı (Kadri, K. 5/54)

Kaynaklarda daha çok manevi bir varlık olarak anlatılan Burak, şairler tarafından somutlaştırılmıştır. Şiirlerde Burak'ın maddi olarak algılanışı ve bu doğrultuda tasvirler yapılmış olması, kaynaklarda hakkında çok teferruatlı bilgiye sahip olunamayan Burak'ın şair muhayyilesindeki algılanması ve tanımlanmasından kaynaklanır. Şairlerin gayesi, Hz. Peygamber'in bineğini en üstün vasıflarla övmektir. Bunu yaparken de mübalağa sanatına sıkça başvururlar (Kaya 2008: 92)

2.3. Düldül

Kaynaklarda açık renkli bir at olarak anlatılan Düldül'ü İskenderiye kralı Mukavkıs, Peygamberimiz'e hediye etmiştir. Bu at daha sonra Peygamberimiz tarafından Hz. Ali'ye verilmiştir. Hz. Ali savaş zamanlarında cesur bir hayvan olan Düldül'e binmiştir. Genellikle Alevi-Bektaşî edebiyatında işlenmiştir (Pala 2000: 116). Erkek ya da dişi olduğuna dair kaynaklarda kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Konuyla ilgili literatürlerde Düldül için, "beyaz renkli dişi katır" ifadesi kullanılmıştır. Bazı Arapça kaynaklarda erkek olduğu rivayet edilmiştir (Yardım 1994: 20).

Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hediye ettiği Düldül, Divan şiirinde genellikle Hz. Ali ve kahramanlıkları ile birlikte anlatılmaktadır. Şiirlerde kuvvetli ve kudretli atı sembolize eder (Kaya 2008: 94):

Örnek beyitte Bâkî, şiir sanatındaki kudretini Düldül'e teşbih etmiştir:

Destünde Zülfekâr-ı Ali nevk-i hâmedür

Bâkî semend-i tab'un olur Düldül eylesen (Küçük 1994, Bâkî, G. 255/5)

Şairler için şiir sanatları söz konusu olduğunda Düldül bir benzetme unsuru olarak kullanılır. Mazmunu arsaya benzeten şair, şairlik tabiatını da Düldül'e teşbih etmiştir:

Arsa-ı mazmunda olmaz hem inân kimse bana

Esb-i hoş-reftâr-ı tab'im Şâkirâ Düldül lenir (Dikbaş 2005, Şâkir, G. 34/5)

Aşağıdaki beyitte de yukarıdaki beyte benzer olarak şairin tabiatını Düldül'e teşbih etmiş, kendisini Selmân gibi üstat bir şairle kıyaslamıştır:

Muhîti Düldül-i tab'ına irmez

Suhandâ nazm ile Selmân olursa (Tataroğlu 1995, Muhîti, G. 175/5)

2.4. Raşş

Raşş, Mütercim Âsım'ın hazırladığı Burhan-ı Kâatı adlı sözlükte diğer kaynaklara nazaran daha geniş biçimde tanımlanmıştır. Bu eserde “reşş” biçiminde alınan kelimenin altı temel anlamından bahsedilmektedir. Alaca renkli, akli karalı anlamındaki kelimenin Arapçadaki karşılığı ablak olarak verilmiştir. Siyahla doru beyninde bir rengi olup Türkçedeki yağız dorunun karşılığıdır. Rüstem'in atının ismidir. Bazıları boz ata, bazıları da boz ve çil ata raşş ismini vermişlerdir. Kelime; mutlak at manasındadır. Başlamak anlamı da olan sözcüğün; kutlu, mübarek, ters anlamları da vardır (Öztürk ve Örs 2000: 621).

Raşş, Zaloğlu Rüstem'in atına da isim olmuştur. Şehnâme'de kendisinden bahsedilen Zaloğlu Rüstem için belirli bir yaştan sonra at aranmaya başlanır. Her at onun ağırlığını kaldırmadığı için en sonunda “Raşş” isimli at bulunur. Bir seferinde atı çalınca onu aramak için Semengan adlı ülkeye gelen Rüstem bu ülkenin padişahının kızıyla evlenir (Tökel 1998: 254).

Raşş, şiirlerde Rüstem'in kahramanlığıyla iç içe anlatılmış, kimi zaman da benzetmenin bir ögesi olarak manzumelerde yer bulmuştur. Raşş'ın geçmediği beyitlerde bile, Rüstem'in bu atını çağrıştıracak ifadeler veya onun atına ve biniciliğine vurgu yapan özellikler kullanılmıştır (Kaya 2008: 97):

İy Rüstem-i fazl-ı yek-süvâra

Ve 'y ârif-i kârvân-ı ma'nâ (Kadrî, K. 6/27)

Odur o Rüstem-i ablak-süvâr-savlet kim

Hirâs-ı kahri ider pili mûr-mikdâr (Doğan 1997: Şeyhülislâm Es'ad, K. 9/37)

Bazı beyitlerde Rüstem ve atı Raşş; hem at manasında hem de Rüstem'in kendi atını kastedecek biçimde tevriyeli kullanılırken, telmihler de yapılmıştır (Kaya 2008: 97):

Arsa-yı heycâda resm-i na'l-i raşş-ı fahr ile

Rûh-ı Rüstem gerdûn-ı bâzûsına halhâl eder (Şâkir, K. 24/20)

2.5. Refref

Peygamberimiz'in Mi'raç Gecesi Burak'tan indikten sonra bindiği yeşil renkli at olan Refref de şiirlerde sıkça anlatılmıştır. Daha çok Miraç hadisesindeki kutsi yönü telmihlerle anlatılır (Kaya 2008: 98):

Bist u heşt harf oldı Hakdan geldi Cibrîl Ahmede

Harf-i mu'cem Refref oldı eyledi mi'râc-ı ışk (Muhîti, G. 116/6)

Aşağıdaki beyitte Mezâkî şairlik yaratılışını Refref'e teşbih ederek, kendi şairliğini övmektedir:

Geh hâmil-i sîr-ı dü-cihân refref-i tab'ı

Perhâşgeh-i ma'nide gehî şîr-i jiyândur (Mermer 1994, Mezâkî, K. 30/15)

2.6. Şebdiz

Şebdîz, iki anlama gelmektedir. Birincisi karayağız at, ikincisi Hüsrev-i Pervîz'in meşhur atının adıdır (Devellioğlu 2002: 981). Kelime, bu iki anlamından dolayı beyitlerde ve şiirlerde tevriyeli olarak da sıkça kullanılmıştır. Hümâ ve Hümâyün mesnevisinde Hümâ'nın atlarından birinin adı da Şebdîz'dir. Diğer atının adı da Gülgûn olup bu at, Şebdîz'in kardeşidir (Onay 2000: 210-211)

Şebdîz ve Gülgûn, şairlerce sık zikredilmiş ve bu kelimelerle çeşitli sanatlar aracılığıyla oynanmıştır. Gece anlamından dolayı sevgilinin saçları Şebdîz'e, yüzü ise gül çağrışımından dolayı Gülgûn'a benzetilmiştir (Tökel 1998: 184-185). Bunun dışında âşğın kanlı gözyaşı ve kanı Gülgûn'a, sevgilinin saçı, âşğın âhi da Şebdîz'e benzetilmiştir (Kurnaz 1996: 144).

Nizâmî, Şeyhî, Ahmed Rıdvan, Hamidizâde Celilî gibi şairlerin mesnevilerinde Şebdîz ve Gülgûn ile ilgili önemli kısımlar yer almaktadır. Hüsrev ü Şirin mesnevilerinde Şebdîz'in hızı ve soyu ön plandadır (Kaya 2008):

Şebdîz, çok hızlı gider. Onun süratine bin yıl da esse rüzgâr yetişemez. Bu tür beyitlerde teşbih sanatıyla birlikte mübalağa sanatının da kullanıldığı sıklıkla görülmektedir.

Zemîn-peymâ zamân-rev berk-ta'cîl

Yil irmez gerdine ger yile bin yıl (ŞHŞ/1072)

3. AT RENKLERİNİN KÜLTÜRDEKİ YERİ VE DİVAN ŞİİRİNDE AT RENKLERİ

Eski Türklerde atın renkleriyle ilgili çeşitli simgeler vardır. Hun hükümdarı Mete, değişik renkteki atlardan oluşan süvarilerinden; doru veya demir kır atlı olanlarını doğuya, al atlı olanlarını güneye, ak atlıları batıya, kara yağız atlıları ise kuzeye olmak üzere dört ayrı yöne sevk etmiştir. Köktürk metinlerinde ise en fazla söz edilen at rengi aktır. Kaşgarlı Mahmud'a göre ak, Oğuz lehçesindeki beyaz anlamı dışında, alacalı anlamına da gelir (Esin 2004: 267).

Köktürk dönemi beylerine ait bahsedilen diğer at renkleri boz ve yağızdır. Boz renk, Kaşgarlı Mahmud'da ak ve al olarak geçer. Yağız ise parlak siyah bir at rengidir. Eski Türk hükümdarlarından Kül Tigin'in ve veziri Tonyukuk'un boz ve yağız atlarından bahsedilmiştir. Ortaçağ'da ve sonraki dönemlerde; kır, ablak, kaçka, tepel, humâyî, semend gibi renkli atlara değer verilmiştir. Bütün bu at renkleri, alacalı at grubuna girer ve hepsi alacalı at olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında eski Türk metinlerinde kök (gök rengi mavi) attan da bahsedilmiştir. Bu durum Selçuklu-Osmanlı minyatürlerinde de görülen bir husustur. Ayrıca Doğu Türkistanlılar gri alaca atı kök alaca olarak adlandırmışlardır. Minyatürlerde yeşil atlar da vardır ki, Tuhfetü'l-Mülûk yazarı, yeşilimsi at rengini balık rengine benzetir (Esin, 2004: 268). Köroğlu Destanı'nda at renkleri önemli bir yer tutar. Atlar renklerine göre vasıflandırılmışlardır. Köroğlu'nun dedesi arkalarındaki süvarilerin atlarının rengine göre tedbir alır. At renklerinin kültürde önemli bir yeri vardır. Meşhur atlar genellikle renkleriyle özdeşleşmiştir. Günümüzde de atların rengine göre iyiliğini, kötülüğünü, uğurluluğunu, uğursuzluğunu tanımak Türkler arasında oldukça yaygındır (Boratav 1984: 68).

Bugün bazı Türk topluluklarında atlar renklerine göre kurban edilir ve bu kurban geleneğinin bir kısım hastalıklara iyi geldiğine inanılır. Gök at baş hastalıklarından, boz at karın ve göğüs hastalıklarından, doru at veremden, sarımtırak atlar da romatizmadan korunmak amacıyla kurban edilir (Gömeç 2011: 65-66).

Görüldüğü üzere at renkleri kültürde önemli bir yer tutar. Divan şiirinde geçen at isimlerine bakıldığında birçok yerde renkle ilgili çağrışımlar ve benzetmeler yapıldığı görülmektedir. Şiirlerde belirli bir renge haiz olan at isminin renginin ön plana çıkarılarak çağrışım ve benzetme unsuru olarak kullanıldığı örneklerin yanı sıra, o atın taşıdığı diğer vasıflar ve özelliklere atfen de kullanımlar olduğu görülür (Kaya 2008).

Divan şiirinde kullanılan at isimleri ve renkleri şu şekildedir: Beyaz (Düldül, eşheb, hink), karışık renkli (Burak), kırmızı/kestane rengi (aşkar, kümeyt, küreng), siyah (edhem, şebdîz, yağız), siyah-beyaz/alaca (ablak/ebalak, ahrec), yeşil (Refref).

Alaca at rengi Türkçede çok sık geçer. Alaca at ile gece gündüzün art arda gelmesi ve atın siyah ve beyaz benekleri arasında benzerlik kurulmuştur. Feleğin alaca atı (ablak-ı çarh) Selçuklu eserlerinde zamanın geçişiyle ilgili mecazi bir ifade olarak yer alır. Mesela Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad, tahta çıkış töreninin atlı kısmını başlatmak ve “zamanın alaca atı”na binmek üzere davet edilmiştir (Esin 2004: 271).

Klâsik Türk edebiyatında alaca sık kullanılmıştır. Osmanlı şairlerince çokça zikredilen bu at rengi farklı at isimleriyle de karşımıza çıkmaktadır (Kaya 2008). Divan şiirinde geçen; ahrec ve eblak/ablak alaca renkli atı ifade eder. Eblak-süvâr tabiri alaca ata binmiş, mecazen savaşçı ve yiğit anlamlarına gelir (Devellioğlu 2002: 198). Felek ile eblak isimli at arasındaki benzerlikte, gece ve yıldızların renginin yanı sıra, feleğin dönüşü ve hareketi de önemlidir (Küçük 1998: 178). Aşağıdaki beyitlerde alaca atın bu anlamlarının da ihtiva edildiği görülmektedir:

O esb-i ahreciyle öyle bâzî itti kim hakka

Ki her bir hatvesi hayrette kordu akl-ı insanı (Nâşid İbrahim (Levend 1984: 367)

Ablak-ı çarha süvâr olsa da kalbi alaca

Yine menzil alamaz itse ne denlü cevelân (Yüsrî, K. 4/23)

Divan şiirinde rastlanılan ata dair bir başka renk de hink, yani kır attır. Kaynaklarda genellikle beyaz ve kır at şeklinde tanımlanan “hink” ile ilgili farklı bilgiler vardır. Burhân-ı Katı adlı sözlükte hink için Arapça’da; eşheb, enmes ve ablak tabirlerinin kullanıldığı ve hink’in süt beyazı bir at cinsi olduğu belirtilmiştir (Öztürk ve Örs 2000: 358). Bu at ismi Divan şiirinde “hınk” ve “hıng” şekliyle de geçer. Bu at isminin geçtiği manzumelerde daha çok felek ile birlikte benzetme ilişkisi içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Hink kelimesine anlamsal karşılık olarak eblak isimli atın da verildiği düşünüldüğünde, eblak isimli at ile felek arasındaki ilginin burada da olduğu söylenilebilir. Nitekim hink isimli atın felek ile birlikte kullanımı oldukça yaygındır. Felek ile arasında benzetme kurulması atın alaca anlamını da ihtiva ettiğini gösterir (Kaya 2008).

Felek, yani gökyüzü, güneşin doğup batması neticesinde aydınlık ve karanlık tasavvurundan hareketle alacalı bir atı (hink) andırır:

Râ’iz-i kadrine bir esb-i sebük-seyr oldı

Nukre-hink-i felege mihr urup zerrîn zîn (Topçu 1997, Rızâyî, K. 16/34)

Aşağıdaki beyitte de felek görünüş itibarıyla hıng isimli ata benzetilmiştir:

Nitekim mâh-ı nev hıng-i felekde

Rikâb-ı Husrev-i devrâna benzer (Tarlan 1945, Hayâlî Bey, K. 18/22)

Alaca at (eblak) Divan şiirinde genellikle değerli bir at olarak anlatılır ve olumsuz vasıflar yüklenmez (Kaya 2008: 62-63). Ancak alaca rengin çağrışımlarından hareketle, aşağıdaki beyitte olduğu gibi, “fitneler koparıcı günlerin alaca renkli atı” olarak olumsuz anlamda da düşünülmüştür:

Anı geçerdı eblâk-ı eyyâm-ı fitne-cûy

Olmasa hıng-ı devlete ger tâziyâne tîg (Hayâlî Bey K. 6/5)

Divan şiirinde “edhem” ve “eşheb” isimli atlar renkleri dolayısıyla gece ve gündüzün sembolü olmuşlardır. Renklerindeki zıtlıklar sebebiyle zaman zaman beyitlerde bir arada kullanıldıkları görülür. Edhem renk bakımından akşamı, eşheb ise gündüzü sembolize etmektedir (Küçük 1988: 178).

Nef’î’nin aşağıdaki beytinde şair, memduhunu överken yıldızları gümüşten bir at (edhem) eşyasına benzetmiştir. Burada edhemden renginden hareketle benzetme ve çağrışım yapılmıştır. Aynı şekilde beytin ikinci mısrasında da eşheb isimli atın beyaz rengine atfen gökyüzündeki güneş ikbâl atının (eşheb) nalına benzetilmiştir:

Edhem-i iclâline bir raht-ı simîn kehkeşân

Eşheb-i ikbâline bir na‘l-i zerrîn âfitâb (K. 55/17)

Aşağıdaki beyitte ise edhem renginden dolayı şeb’e (gece), eşheb ise rûz’a (gündüz) benzetilmiştir:

Edhem-i şeb eşheb-i rûz ola turdukça cihân

Râyiz-i fermânunun sa ‘yiyle halka sâz-gâr (Kaya 2003, Azmizâde Hâletî, K. 15/15)

Edhemden karayağız at anlamı, Divan şiirinde birçok benzetmeye konu olmuştur. Kalem, yazısının rengi ve hareket etmesi sebebiyle karayağız bir ata teşbih edilir. Bu benzerlik ilgisinde elbette kalemin tıpkı bir at gibi hareket etmesi de etkilidir. Ancak kalemin (hâme/kilk) edhem ile birlikte kullanılması renginden dolayıdır (Kaya 2008: 64).

Aşağıda, kasidenin fahriye bölümünden alınan beyitte şair kendi şiirini överken, kalemini övünme (fahri) vadisinde gezen karayağız bir ata (edhem) benzetmiştir:

Edhem-i hâmen eylesün min-ba ‘d

Vâdi-i fahr içinde cevânî (Üzgör 1991, Fehîm-i Kadîm, K. 17/20)

Edhem isimli atın renginin vurgulandığı aşağıdaki beyitte ise şair, atın rengini beyaz olarak tanımlamaktadır ki, manzumenin latife oluşu şairin bunu bilinçli tercih etmiş olabileceğini gösterir:

Edhem ki lûgatde müştarekdür

Hem bukağı hem kır at dimekdür (Şeyh Gâlib, Mes. 12/15)

Eşheb, kır ve açık renkli bir at ismi olduğu için bazı beyitlerde eşhebin bu manasına atfen kullanıldığı görülmektedir. Benzetme unsurları da atın renginden hareketle oluşturulmuştur (Kaya 2008: 65). Aşağıdaki beyitte “adalet” kavramı “eşheb”e benzetilmiştir. Adalet ve eşhebin beyaz rengin çağrıştırdığı saflık ve temizlikten dolayı bir arada kullanıldığı makul görünmektedir:

Râyiz-i re ‘yün süvâr-ı eşheb-i adl olsa çarh

Mihri zerrîn zîn iderdi burc-ı mizânı rikâb (Fehîm-i Kadîm, K. 5/46)

Aşağıdaki beyitte eşheb ve edhem’in gündüz (rûz) ve gecenin (şeb/şâm) benzetilene olarak kullanıldığı görülmektedir (Diğer beyit örnekleri için bkz: Nef’î K. 53/49, K. 17/83):

Râ ‘iz-i bahtını olup rahş-ı murâd üzre süvâr

Eşheb ü edhem-i rûz ü şeb ola ana kütel (Nef’î, K. 53/50)

Sabah (subh), renk çağrışımı sebebiyle eşebe (beyaz renkli at) benzetilir. Sabahla kastedilen mecaz-ı mürsel yoluyla gökyüzündeki güneş ve onun verdiği aydınlıktır. (Kaya 2008: 143). Sabahın aşağıdaki beyitte olduğu gibi at olarak tasavvur edilmesi, benzetme yönü açısından düşünüldüğünde, gökyüzündeki güneşin tıpkı bir at gibi hareket hâlinde olmasıyla ilgilidir. Aslında hareket eden güneş değildir. Dünyanın kendi eksenini etrafında dönüşü neticesinde, güneş, gökyüzünü boydan boya kateden bir at gibi görünür. Aşağıdaki beyitte güneşin benzetilene olarak “eşheb” isimli atın seçilmiş olması daha çok onun beyaz rengiyle ilişkilidir:

Bilen gubâr-ı rehin tûtiyâ-yı çeşm-i ümmîd

Müreccah eşheb-i subha görür piyâdeligi (Yorulmaz 1989, Koca Râgıb Paşa, G. 154/6)

Renginden dolayı şiiirlere konu olmuş bir başka at da kümeyttir. Kümeyt çeşitli anlamlara gelir. İlki, koyu renkli doru at; ikincisi kırmızı veya koyu renkli siyah şaraptır (Şemsettin Sami 2004: 1183). Kelimenin bu anlamları beyitlerde sık zikredilmiş, bazen de tevriyeli kullanılmıştır. Kümeyt, renginden dolayı benzetme unsuru olarak daha çok kalem ve şarap/şarap kadehi ile ilişkilendirilmiştir. “*Kümeyt-i câm*”, “*kümeyt-i mey*”, “*kümeyt-i câm-ı mey*”, “*kümeyt-i bâde*”, “*kümeyt-i sagar*”, “*kümeyt-i kalem*”, “*kümeyt-i hâme*” bu kullanım şekillerinden bazılarıdır (Kaya 2008: 72-73).

Aşağıdaki beyitte şarap kadehi rengi ve şeklinden dolayı kümeyte benzetilmiştir:

Sâkî Fasîh neşve-i şevki yitişdürür

Gül-gûn kümeyt-i sagar-ı sahbâ-yı nâb ile (Çıpan 2003, Fasîh, G. 388/5)

Bu at çeşidi şairlerin kalemleri için bir benzetme unsuru olarak çok sık zikredilmiştir (Küçük 1988: 179). Aşağıdaki beyitlerde kalemin kümeyte teşbih edildiği görülmektedir:

Ne mümkündür Rızâyî geşt-i dest-i vasf-ı hâl itmek

Serâbistân-ı hayretde kümeyt-i hâme kalmışdur (Rızâyî, G. 50/5)

Zabt olunmazdı kümeyt-i kalemi destinde

Hat-ı şî'rinden eger urmasa pâyına sîkâl (Nefî, K. 35/35)

4. ATIN SIFATLARI VE ÖZELLİKLERİ

Divan şiirinde anlatılan at, gerçekte sahip olduğu özelliklerinden ziyade genellikle abartılı ve benzetmeye dayanan bir üslupla anlatılır. Bunun yanında atın tasvir edildiği şiirlerde yer alan betimlemelerde dahi mübalağalı bir anlatım söz konusudur. Atın daha çok olumlu vasıflarla anlatıldığı şiirlerde çok fazla benzetme unsuru ve mübalağa olması, Divan şiiri estetiğinin genel çerçevesi içerisinde anlaşılacakla birlikte, ata verilen önem ve kıymetle de yakın ilişkilidir. Atın, gerçek hayattan alınmış bir öge, bir motif ve benzetme unsuru olarak yer aldığı manzumelerde çoğunlukla olumlu vasıflarla anlatıldığı görülür. Ata yakıştırılan sıfat ve özelliklerin çoğunluğu olumludur. Kültürde atın algılanışı ve ata verilen önem, atın şiirlerde genellikle olumlu vasıflarla anlatılmasında önemli bir etkidir. Bu durum, kültürdeki yeriyle ilgili olduğu kadar; kudret, güç ve güzellik sembolü olmasıyla da alakalıdır. Bunların içerisinde atın hızının ve yürüyüşünün diğer vasıfları arasında divan şiirinde daha çok işlendiği söylenebilir (Kaya 2008).

Atın sıfat ve özelliklerine yönelik tasvir ve nitelermeleri; fizikî görünüşü, yürüyüşü ve hızı ve karakterine dair betimlemeler, nitelendirmeler olmak üzere tasnif etmek mümkündür. Bunlardan fizikî görünüşü ve özelliklerine dair nitelermeler genellikle benzetme unsurları içerir (Kaya 107-133).

Atın süslü ve gösterişli olarak tasvir edildiği manzumelerdeki at, genellikle memduhun atıdır. Kaside beyitlerinde bu tür anlatımlarla daha sık karşılaşılmaktadır (Kaya 2008).

Aşağıdaki beyitte memduhun atı süslü olarak anlatılmıştır. Onun atının nalı hilâle, nalındaki mih ise yıldızla benzetilmiştir:

Ammâ ne rahş rahş-ı tirâzende-tarz kim

Na'lin hilâl mihun ise ahteran verir (Gölpınarlı 2004, Nedim, K. 3/36)

Nâili-i Kadîm'in aşağıdaki beytinde memduhun atı altınla süslenmiştir. Onu bu atın üzerinde görenlerin nazarında güneş doğuyormuş gibi bir izlenim oluşur:

Bir âfitâb togdı sanurlar hilâlden

Rûyun görenler eşheb-i zerrîne-zeyn ile (İpekten 1970, K. 28/51)

Atın fizikî görünüşüyle ilgili kullanımlar şu şekildedir: küh-peyker (dağ yüzlü), hümâ-sâye (hümâ gölgeli), şeb-gün (gece renkli), anberîn-zîn (anberden eyerlenmiş), anberîn-perçem (perçemi anberden), âhenîn-pây (demirden ayaklı), ateşten kanatlı, gerdanı gece renkli, sitâre-çeşm (yıldız gözlü), ferruh-pey (mübarek ayaklı) (Kaya 2008: 107-113).

Atın yürüyüşü güzeldir. Onun yürüyüşü sabâ yelinin gidişi ve esişi gibi hayal edilerek sabâyâ benzetilir. Sabâ yelinin hafif ve tatlı esmesi atın yürüyüşünün benzetilmesinde etkili olmuştur. Çünkü atın da sarsmadan ve hafif hafif gidene makbuldür. Şair için böyle bir ata sahip olmak önemlidir ve bu at memduhtan istenir. Birçok şair özellikle at isteğinin anlatıldığı manzumelerde memduhtan –ki padişah ya da bir devlet büyüğüdür- istediği atın vasıflarını sıralarken sabâ yürüyüşlü olmasını da unutmaz. Böylesi bir at, önemli kişilerin bindiği, son derece kıymetli ve birçok manzumede görülen attır (Kaya 2008).

Aşağıdaki beyitlerde atın yürüyüşü sabâ yeline benzetilmiştir. Bu benzetmede sabâ yelinin esişi ve hızı benzetme yönünü oluşturmaktadır. Bu beyitlerde şairin memduhundan at talep ettiğini ve bu atın vasıflarını benzetmelerle saydığı görülmektedir:

Bir esb-i sabâ-rev bana gönder kerem eyle

İzim tozunu görmeye tâ ehl-i senâ'at (Gürbüz 2005, Vâsık, K. 8/18)

Bilirsin kim kadîmî bendenem haylî zamândandır

Atâ kıl bana bir esb-i sabâ-refât-ı zîbâyı (Vâsık, K. 41/10)

Atın yürüyüşü ve hızıyla ilgili kullanımlar şu şekildedir: Hoş yürüyüşlü (hoş-rev, hoş-refât, hoş-hırâm), sabâ yürüyüşlü (sabâ-hırâm, sabâ-rev, sabâ-seyr, sabâ-sîret), şuh yürüyüşlü (şuh-refât), âheste yürüyüşlü (âheste-rev), ağır koşan (girân-refât), ateş salınışlı (âteş-hırâm), ateş parçası (âteş-pâre), hızlı yürüyüşlü (sebük-seyr, sebük-cevlân, tîz,

tîz-rev, sebük-tâz), ayağı çabuk (bâd-pâ, çâpük-kadem, sebük-pâ, sebük-pey, çâpük-pâ, sarsar-pâ), çabuk (çâlâk, çâpük), rüzgârî ölçen/rüzgâr yürüyüşlü (bâd-peymâ), gökyüzünü ölçen (âsumân-peymâ), lâmekânî ölçen (lâmekân-peymâ), şimşek süratli (berk-şitâb, berk-sür'at, berk-cevlân), çölü kateden (bâdiye-peymâ), gölgesini geçebilen, ırmak gibi akan, uçan kuş kadar hızlı (Kaya 2008: 133-126).

Atın tabiatı ve karakteriyle ilgili kullanılan ifadelerin çoğu olumludur. Atın karakteri yücedir, güzeldir. At gönül çekici, merhametli ve hoş tavrılıdır (Kaya 2008: 126-133).

Atın karakteriyle ilgili kullanımlar ise şu şekildedir: yüksek/yüce (bülend, âlî, bâlâ), hoş/güzel (tayyib/eltâf), mülâyim/nâzik (mülâyim-etvâr), rahat ve sefa bahşeden (râhat-bahş, safâ-bahş), çabuk arzulu (sebük-kâm, tîz-kâm), şuh, serkeş, divâne, pek merhametli (bihîn-ref'et), ululuk bahşeden (mehâbet-bahş), gönül çekici (dil-keş), güzel ahlâklı (şîrin-şemâ'il), hoş tavrılı (hoş-edâ), marifetli (hüner-mend) (Kaya 2008: 126-133).

5. SONUÇ

Kültürde önemli bir yeri olan at, medeniyet dairesinin şekillenmesinde üstlendiği roller ve kendi tabiatından gelen özellikler sebebiyle Divan şiirine de konu olmuş, atla ilgili içerik bakımından zengin ve çeşitli anlatımlar ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan atın yer aldığı şiirlerde edebî sanatların zenginliği ve çokluğu dikkat çeker. Nitekim atla ilgili "rahşiyye" ismi verilen müstakil bir edebî türün teşekkül etmiş olması, ata verilen önem ve kıymetin göstergelerinden biridir. Bilhassa şiir geleneğinin olgunlaştığı ve kendine has bir hüviyet kazanmaya başladığı XVI. asırdan itibaren daha çok benzetme ve çağrışım unsuru olarak kullanılmasından dolayı başta teşbih olmak üzere birçok edebî sanata yer verilmiştir.

Manzumelerde at, çoğunlukla olumlu yönleriyle anlatılmıştır. Bazı dinî-tasavvufî içerikli şiirler ile at isteğini anlatan nazım örneklerinde ise benzetme ve gerçek hayattaki özelliklerinin anlatılması yoluyla zayıf ve olumsuz bir sembol olarak ele alındığı görülmüştür.

Atın yer aldığı şiirlere baktığında edebî sanatların zenginliği ve çokluğu dikkat çeker. En sık rastlanan sanatlar; tenasüp, teşbih, teşbih-i belîğ leff ü neşr, tezat, telmih ve mübalağa gibi sanatlardır.

Atın özelliklerinden ve bünyesinde taşıdığı vasıflardan hareketle şairler tarafından oluşturulan metaforlar, benzetmeler ve çağrışımların zenginliği dikkat çekmektedir. Ata benzetilen kavramlara genel olarak bakıldığında bunlar daha çok soyut kavramlardır. Bu soyut kavramların birçoğu da insana ait manevî hâlleri ve durumları ifade etmektedir. Buradan hareketle insan ile at arasında benzetme ve çağrışımlar noktasında bir yakınlık kurulmuştur denebilir.

Atla ilgili kelime ve kavramlarla, edebî malzemeler en zengin hâliyle daha çok kasidelerde karşımıza çıkar. Özellikle Nef'î'nin rahşiyeleri bu noktada önem taşımaktadır. Kasidelerdeki at teması daha çok şair ve memduh ilişkisi bağlamında ele alınırken, gazelerde âşık ve sevgili ikilisi merkezindedir.

Tasavvufî içerikli nazım örneklerine bakıldığında ise, at bu manzumelerde dinî ve tasavvufî ifadelerin benzetildiği bir metafor olarak görülür. At ve atla ilişkili nefis, can, ruh gibi soyut kavramlar, benzetme yoluyla somutlaştırılmıştır.

Genel olarak bakıldığında atın dört ayaklı hayvanlar içerisinde Divan şiirinde daha ön planda olduğu söylenebilir. Atın kültürdeki önemi ve yeri, Divan şiirine de zengin bir edebî malzeme olarak girmesini sağlamıştır. Atın şiirlerde fazlasıyla yer bulması, onun sosyal ve kültürel yaşantıdaki önemiyle yakından alakalıdır. Divan şairleri de bu sosyal ve kültürel alt yapıya binaen ata şiirlerde hak ettiği önemi vermişlerdir. Ayrıntılı bir karşılaştırmalı çalışma yapılmamakla birlikte, yapılan tespitler doğrultusunda ve Divan şiirinin estetik dünyasından hareketle, atın bu şiir mecrasında edebî yönden daha gelişmiş, çağrışım ve benzetmelerle zenginleşmiş bir öge olarak kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca Halk edebiyatı ve diğer edebî mecralardaki kullanımı ve Divan şiirindeki kullanımlarıyla kıyaslaması daha ayrıntılı bir çalışmayı gerektirmektedir.

KISALTMALAR

AÇN. Ahmed-i Dâî Çengnâme
B. Beyit
G. Gazel
K. Kaside
M. Mesnevi
ŞHŞ. Şeyhî Hüsrev ü Şîrîn

KAYNAKLAR

- Acar, A. Y. (2001). *Yüsrî Divanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Bilgin, O. (1995). *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. İstanbul: TJK Yayınları.
- Akkuş, M. (1993). *Nef'î Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çınar, A.A. (1995) *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. İstanbul: TJK Yayınları.
- Çıpan. M. (2003). *Fasih Divanı (İnceleme-Tenkidli Metin)*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (1999). *Türk Mitolojisinin ABC'si*. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Demirbilek, S. (1993). *Türklerde At ve At Kültürü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 19. bsk. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dikbaş, F. (2005). *Çuhadârzâde Şâkir Divanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Doğan, M.N. (1997). *Şeyhülİslâm Es'ad ve Divanı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Eryılmaz, A. (1967). *Türkçe'de Hayvan Adlarının Kullanıldığı Yerler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatı'nda İkonografik Motifler*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Gölpınarlı, A. (2004). *Nedim Divanı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gömeç, S. (2011). *Şamanizm ve Eski Türk Dini*. 2. Baskı. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gürbüz, İ.A. (2005). *Vâsık Divanı (İlâhizade)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- İpekten, H. (1970). *Nâ'îl-i Kadîm Divanı (Edisyon-Kritik)*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Kalkışım, M. (1994). *Şeyh Gâlib Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaca, Ş. (1998). *Türk ve İslam Kültüründe At ve Ata Binicilik*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Kaya, B. A. (2003). *Azmîzâde Hâletî Dîvânı, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*. Harvard: Harvard Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, B. *Divan Şiirinde At*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Kıyasürek N.F. (2008). *Ata Senfoni*. 8.baskı. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kurnaz, C. (1996). *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Küçük, S. (1988). "Nef'î'de At Sevgisi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1: 177-191.

- Küçük, S. (1994). *Bâkî Divanı*. 1. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.
- Külahlıoğlu, M. (1997). *Kadrî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Transkripsiyonlu Metni*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Levend A.S. (1984). *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Mermer, A. (1994). *Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: AKM Yayınları.
- Mermer, A. ve N. Koç Keskin (2005). *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Onay, A. T. (2000). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Haz. Cemal Kurnaz. 4.bsk. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öz, M. (1992). “Burak”. *TDİA*. Cilt 6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 417.
- Öztürk M. ve Derya Örs (2000). *Mütercim Âsım Efendi Burhân-ı Katı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Şemseddin Sâmî (2004). *Kâmûs-ı Türkî*. 13. Baskı. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şen, M. (1987). *Haza Kitab u Baytarnâme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Şengün, N. (2006). *Nazîr İbrahim ve Divanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Şentürk, A. A. (2002). *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1945). *Hayâlî Bey Divanı*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tataroğlu, A. (1995). *Muhîti, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Tekin, G. A. (1992). *Ahmed-i Da’î Çengnâme*, Harvard: Harvard Üniversitesi Yayınları.
- Topçu, M. (1997). *Divân-ı Rızâyî*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Tökel, D. A. (1998). *Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevi Şahıslar*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi.
- Türker, H. A. (1971). *Türklerde Atçılık*. Ankara: TJK Yayınları.
- Uzun, M. (1992). “Burak/Sanata ve Edebiyat”. *TDİA*. Cilt 6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 417.
- Üzgör, T. (1991). *Fehîm-i Kadîm (Hayatı, Sanatı, Divan ve Metnin Bugünkü Türkçesi)*. Ankara: AKM Yayınları.
- Yardımlı, A. (1994). “Düldül”. *TDİA*. Cilt 10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 20.
- Yorulmaz, H. (1989). *Koca Râgıp Paşa Divanı*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.